

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.2

Андрушко Я.С.[°]

Львівський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри теорії та методики практичної психології

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена розкриттю сутності поняття «професійна ідентичність». Автор висвітлює вітчизняні та зарубіжні дослідження у сфері професійної психології. З'ясовано основні чинники, які впливають на формування професійної ідентичності, а саме: саморефлексія, моделювання, наслідування професійних взірців майбутнього фаху, чітке визначення свого місця і ролі у майбутній професії. Розкрито основні особливості професійної ідентичності як однієї із складових самосвідомості особистості.

Ключові слова: професія, професійна ідентичність, ідентичність, самовизначення особистості, освіта, Я-концепція, фахівець

Статья посвящена раскрытию сущности понятия «профессиональная идентичность». Автор освещает отечественные и зарубежные исследования в области профессиональной психологии. Выявлено основные факторы, влияющие на формирование профессиональной идентичности, а именно: саморефлексия, моделирование, подражание профессиональных моделей будущей профессии, четкое определение своего места и роли в будущей профессии. Раскрыты основные особенности профессиональной идентичности как одной из составляющих самосознания личности.

Ключевые слова: профессия, профессиональная идентичность, идентичность, самоопределение личности, образование, Я-концепция, специалист

The authors elucidate the nature of the concept of "professional identity". The author covers domestic and foreign research in the field of professional psychology. Found out the key factors that influence the formation of professional identity, namely, self-reflection, modeling, imitation future profession professional models, a clear definition of its role and place in a future profession. The basic features of professional identity as one of the components of self-identity.

Keywords: profession, professional identity, identity, self-identity, education, self-concept, a specialist

Актуальність дослідження. Сучасний світ перенасичений інформацією настільки, що людина не встигає за змінами, які відбуваються у соціумі, відповідно, це все відображається на професійному самовизначенні людини. Актуальність цього питання пояснюється, з одного боку, тим, що індивідуальні характеристики людини (установки, потреби, інтереси, рівень досягнень, особливості інтелекту тощо) значно впливають на вибір професії та хід професійної адаптації. Вони можуть як сприяти формуванню професійної майстерності й творчому підходу до трудової діяльності, так і перешкоджати професійному становленню (наприклад, за відсутності загальних професійних

здібностей – активності, саморегуляції тощо), призводити до швидкого професійного старіння й деформації.

Професійна ідентичність належить до понять, у яких виражене концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі чи спільноті. Потрібно, щоб індивід побачив себе у тій діяльності, якою він прагне займатися. Тобто професійна діяльність буде успішною лише тоді, коли особистість повністю ідентифікується з своєю професією і стане здатною виражати себе через власну діяльність.

Як стверджував Е. Фромм, структура сучасного суспільства діє на людину одночасно у двох напрямках: індивід став більш незалежним, впевненим у собі, критичним, водночас і більш самотнім, ізольованим і наляканим. Це правила, які диктує нинішній соціум, вибір все ж залишається за людиною.

Аналіз останніх досліджень. Вирішення проблеми професійної ідентичності знайшло своє відображення у дослідженнях Ж. Вірної, Г. Балла, К. Гуревича, Е. Еріксона, Л. Шнейдер, Е. Фромма тощо.

Професійна ідентичність розглядається вітчизняними і зарубіжними науковцями як основа сенсу життя людини (К. Абульханова-Славська, Г. Вайзер, В. Петровський, А. Маслоу, В. Франкл), як складова структури образу світу (І. Ханіна, Л. Шнейдер), як спосіб виконання життєвих завдань (Е. Еріксон), як досягнення за допомогою професії певного стилю життя (Л. Мітіна, Л. Орбан-Лембрик) тощо.

Не дивлячись на великий обсяг теоретичних та емпіричних досліджень професійної ідентичності (Ж. Вірна, Н. Волянчук, І. Дубровіна, Е. Еріксон, О. Єрмолаєва, В. Злишков, Є. Климов, С. Макеєв, І. Остапенко, С. Оксамитна, Ю. Поваренков, А. Сосновська, Л. Шнейдер тощо), поки що немає єдиної думки щодо співвідношення цього феномену із свідомістю, самосвідомістю, Я-концепцією майбутнього фахівця. Відкритими залишаються питання стабільності-динамічності, а також ситуаційності цих утворень. Пояснюється це тим, що професійна ідентичність як один з базових компонентів самосвідомості, включена у процес соціалізації особистості, який, водночас, опосередковується соціокультурними й економічними обставинами життя, що відзначаються надзвичайно високою динамікою.

Соціальна значущість та недостатнє вивчення окресленої наукової проблеми й зумовили вибір теми нашого дослідження. Саме тому, **метою нашої статті є** аналіз психологічних підходів до розуміння поняття «професійна ідентичність» та характеристика основних властивостей професійної ідентичності як однієї із складових самосвідомості особистості.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі термін «професія» використовується у чотирьох різних значеннях, які виділяє Є.А. Климов: 1) спільнота людей, яка займається конкретною діяльністю; 2) галузь діяльності як множинність трудових постів; 3) робота, процес діяльності у певній галузі; 4) якісна визначеність людини, яка володіє знаннями, вміннями та навичками.

В.Д. Брагіна додає, що професія є не тільки сукупністю трудових дій людини, але і її соціальна позиція [4].

Поняття «ідентичність», «професійна ідентичність» та «професія» пов'язані певним чином. Професія задає змістові характеристики професійної ідентичності,

ніби забезпечуючи «морфологію» професійної діяльності і професійної спільноти, тим самим структуруючи «діапазон маневру в рамках виконуваної і засвоєної діяльності» (М.С. Пряжников), залишаючи можливість для різноманітних варіантів самореалізації всередині професії як групи суміжних спеціальностей. Ідентичність виступає як динамічна структура, що розвивається і змінюється протягом всього життя людини. Ідентичність у якості новоутворення особистості у загальному вигляді визначається як стійке переживання тотожності Я у часі і просторі; вона передбачає автентичність самосприйняття, високий рівень інтеграції окремих динамічних і суперечливих образів Я в єдину систему, завдяки чому оформлюється і зберігається стійке, узагальнене і цілісне індивідуально-особистісне самовизначення, що підтримується і розділяється спільнотою значущих інших [3, с.97].

Впродовж багатьох років не піддається сумніву твердження, що становлення особистості й формування Я-образу відбувається у процесі життя особистості, що зумовлено багатьма чинниками.

І.С. Кон запропонував рівневу концепцію Я-образу спираючись на теорію диспозиційної регуляції соціальної поведінки В.О. Ядова. А от Р. Бернс пропонує Я-образом позначати лише когнітивний компонент самосвідомості, оскільки він недостатньо передає динамічний, оціночний характер уявлень індивіда про себе. Е. Еріксон розглядає формування Я-образу людини в контексті її вікового розвитку і виділяє вісім етапів, на кожному з яких відбувається зміна соціальних ролей і позицій. Кожна стадія пов'язана з певною кризою розвитку [12, с. 74-79].

Д. С'юпер стверджував, що людина прагне вибрати професію, яка відповідає її уявленням про себе. Якщо вибрана професія відповідає Я-концепції людини, то вона досягає самоактуалізації.

У сучасній психології науковці розглядають різні сторони Я-концепції особистості. А.А. Реан вводить поняття професійної Я-концепції індивіда і виділяє в ній реальну та ідеальну складову.

Реальна професійна концепція людини – це уявлення особистості про себе як про професіонала, тоді як ідеальна Я-концепція відповідає професійним бажанням та сподіванням.

Реальна та ідеальна професійна Я-концепція не тільки можуть не співпадати, але і в більшості випадків різняться. Їхня відмінність є джерелом професійного самовдосконалення особистості та її прагнення до розвитку [11, с. 454].

На думку сучасної української дослідниці А.С. Борисюк, професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що об'єднує в собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, що містить усвідомлені та неусвідомлені компоненти, складова самосвідомості, результат професійного самовизначення, характеристика особистості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до себе як до професіонала, ставлення до професії, ставлення до членів професійної спільноти [3, с. 127].

Інший науковий підхід до розуміння цього поняття використовує українська психологиня Ж.П. Вірна, яка розглядає професійну ідентичність як результат дії особистісного прийняття професії [5].

О.П. Єрмолаєва розглядає професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий фактор професійної кар'єри, що ґрунтується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи і балансі із середовищем [7].

У дослідженнях Т.В. Міщенко, Ю.П. Поваренкова професійна ідентичність розглядається як конкретизація особистісної ідентичності щодо змісту та умов професійного становлення особистості. Натомість Л.Б. Шнейдер у професійній ідентичності наголошує на двох аспектах: усвідомленні себе представником певної професії та професійної спільноти.

Є.М. Кир'янова визначає професійну ідентичність як стійке узгодження індивідуальних ознак, умов і змісту професії, що забезпечує досягнення на конкретному етапі певного суб'єктивного рівня професіоналізму, який обумовлює подальший професійний ріст і можливість переносу сформованих навичок і умінь при зміні умов діяльності.

Л.Б. Шнейдер професійну ідентичність розглядає як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійної спільноти, ототожнення/диференціації себе зі Справою й Іншими, в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я [13].

У низці зарубіжних досліджень професійна ідентичність виступає внутрішньою схемою, в якій відображаються уявлення людини про те, якою вона повинна бути, що мусить вміти робити і як поводитись у професійній спільноті, щоб ефективно реалізуватись у професії [12].

Концепція професійної ідентичності спирається на теорію особистості Р. Бернса, відповідно до якої людина намагається інтерпретувати події згідно із власною Я-концепцією з метою забезпечення відповідності почуттів і поведінки [6].

Коли мова йде про професійну ідентичність особистості, то первинно варто звернути увагу на професійну орієнтацію старшокласників. Як стверджує Г.О. Балл, теорія, методи й методики професійної орієнтації в Україні, як і в інших країнах СНД, пройшли складний шлях свого становлення [1]. У 60-х і першій половині 70-х років панувало визначення професійної орієнтації як системи державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді психологічної готовності до вибору професій на основі потреб суспільства із урахуванням інтересів і схильностей особистості учня. Неважко помітити, що ключовими елементами визначення такого типу є державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, спрямованість цього управління на певне коло професій і на певні галузі виробництва, формування в учнів психологічної готовності вибору саме цих, заданих професій. Особистість учня в такому процесі витискається на край системи. Урахування психологічної структури особистості учня здійснюється «на основі потреб суспільства», тобто як другорядний елемент професійної орієнтації.

Науковець зазначає, що українські психологи розробили нову концепцію професійної орієнтації, яка знайшла широке визнання в наукових колах, у навчальній роботі вищих закладів освіти педагогічного та психологічного профілю й у практиці профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Вихідною позицією

у розробці нової системи професійної орієнтації було бачення особистості, насамперед, не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. І саме цей процес саморозвитку покладено в основу формуючих функцій профорієнтації. Особистість у професійній орієнтації виступає як суб'єкт діяльності, суть якої полягає у підготовці до професійного самовизначення. Засоби професійної орієнтації при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до профорієнтаційної діяльності й через це до самопізнання, самокреації й саморозвитку із спрямуванням на оптимальне вирішення власних життєвих завдань. Свідоме професійне самовизначення передбачає аналіз особистістю суб'єктивних та об'єктивних умов професійного самовизначення з наступним вільним, самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напрямку професійної освіти [9].

Професійна ідентичність – це прийняття на рівнях ціннісних позицій, котрі допустимі в тому чи іншому професійному просторі. Тому, коли у взаємозалежному зв'язку є ціннісні та емоційні складові професійної ідентичності, її досягнення відбувається за допомогою рефлексії та самоопису або, іншими словами, самоставлення зовнішнього та внутрішнього світу як досвіду соціального і духовного життя особистості. При цьому становлення професійної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком індивіда як суб'єкта, особистості та індивідуальності. Спочатку це етап навчання, накопичення досвіду, освоєння та систематизації теоретичних знань. Далі підключається психологічна складова професіоналізації, коли особа спостерігає, привласнює та уявляє себе і майбутню професію. Наступний – етап саморефлексії, усвідомлення реального стану справ, їх прийняття чи не прийняття нею, а також визнання чи не визнання професійним співтовариством її як фахівця. Важливо те, що надбання професійної ідентичності відбувається у процесі навчання, уможлиблюється через творчу пізнавальну активність особистості, а також її психологічну підготовку до ефективного здійснення професійної діяльності. Окрім цього, опосередковано впливають на її поступальний розвиток саморефлексія, моделювання, наслідування професійних взірців майбутнього фаху, чітке визначення свого місця і ролі у ньому [8, с. 96-112].

На думку О.Я. Емельянової, головна ціль досягнення відчуття професійної ідентичності полягає в переході від зовнішніх джерел підкріплення і зворотного зв'язку у професійній діяльності до внутрішніх джерел, тобто до самопідкріплення. На початковій стадії формування професійної ідентичності підтримку особистості надають родичі та зацікавлені колеги. Можливо, у майбутньому індивід зробить відчуття ідентичності частиною своєї свідомості. Автор стверджує, що на формування професійної ідентичності впливають наступні чинники: 1) зростання мотивації до самопізнання; 2) усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей; 3) створення позитивних образів і перспектив професійного і особистісного майбутнього; 4) постановка цілей для підтримки і розвитку образу Я; 5) надання індивіду максимального зворотного зв'язку в його особистісних проявах, професійній поведінці [6, с. 154-156].

Відповідно до цих чинників деякі вчені виділяють чотири рівні розвитку

професійної ідентичності особистості:

- 1) усвідомлення професійних цілей (як дальньої, так і найближчої);
- 2) засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення своїх можливостей, уявлення про виконання певної діяльності (за зразком);
- 3) практична реалізація власних професійних цілей, самостійне та усвідомлене виконання діяльності, формування свого індивідуального стилю діяльності;
- 4) вільне виконання професійної діяльності, прагнення до вирішення складних професійних задач [13].

З огляду на опрацьований матеріал, кінцевим утіленням професійної ідентичності можна вважати специфічну особистісну властивість у становленні професіонала, яка проявляється в його емоційному стані на різних етапах професійного становлення. Цей стан зумовлений ставленням людини до професійної діяльності та процесу професіоналізації як засобу соціалізації, самореалізації, задоволення власного рівня домагань, а також ставлення до себе як професіонала. Також професійна ідентичність є підструктурою професійного зростання суб'єкта і реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної майстерності.

Усе це дає підстави стверджувати, що професійна ідентичність передбачає функціональне і екзистенційне об'єднання людини й професії, що виражається у розумінні своєї професії та прийнятті себе в професії. Як складова професійної свідомості, вона містить ознаки професійної раціональності через знання про професію та оцінювання місця й ролі фахівця в системі процесу і результату роботи.

Професійна ідентичність як один із провідних критеріїв становлення особистості професіонала може виконувати наступні функції: соціального статусу (професійна приналежність), самоповаги, особистісної безпеки та зниження тривожності, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, структурування життєвого часу й простору, віднайдення особистісного сенсу.

Прийнявши функцію самостійного професійного оцінювання, фахівець розвиває в собі якості ефективного регулювання адекватного самосприйняття і позитивного прогнозування кар'єри.

Таким чином, трактування динаміки професійної ідентичності крізь призму суб'єктивного сприйняття і ставлення до професійної ситуації є одним із найцікавіших, а також – що, не менш важливо, – потенційно плідним і ось чому. У сьогоднішніх оцінках вітчизняної соціальної ситуації часто представляється дискурс стабілізації, та це не пов'язане з відсутністю реальної соціальної динаміки, а в наслідок остаточної втрати чіткого вектора. І у цьому сенсі звернення до вивчення проблеми професійної ідентичності дозволяє оцінювати актуальні трансформації професійної ідентичності такі як, баланси стабільності і мінливості «Я» в ситуації суб'єктивно сприйнятливої невизначеності.

Висновки. Професійна ідентичність є психологічною категорією, яка відноситься до усвідомлення своєї професійної належності до певної професії. Це розуміння та бачення людиною себе у конкретній професії, можливість надати собі об'єктивну оцінку відповідності чи невідповідності їй, уміння моделювати

певні професійні ситуації та варіанти їх вирішення. Способом вираження професійної ідентичності є образ Я.

У процесі фахової підготовки професійна ідентичність виступає предметом становлення, а отже, й складовою концепції процесу підготовки особистості у закладах освіти. У цей період засвоюються не лише знання, формуються уміння й навички, а й здійснюється професіогенез, що передбачає формування професійної ідентичності.

Незаперечним залишається і той факт, що для самоаналізу, саморозвитку та самовдосконалення своїх особистісних та професійних якостей особистості необхідно ототожнювати себе з обраною професією у повному розумінні цього слова, адже це дозволить індивіду бути конкурентоспроможним на сучасному ринку праці.

Перспективу дослідження становить проблема взаємовідповідності особистості та професії, яка б відображала суть процесу професіоналізації, основних його механізмів. А це пов'язане з вивченням людини як суб'єкта діяльності, якій властиві відповідні знання, вміння, навички та професійні мотиви.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). – К. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Бернс Р. Я-концепция и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
3. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: Монографія. – Ч.: Книги-XXI, 2010. – 440 с.
4. Брагина В.Д. Влияние представлений о выбранной профессии на профессиональное самоопределение учащейся молодежи: Автореф. дис... канд. психол. н. – М., 1976. – 19 с.
5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія. – Луцьк: Вежа, 2003. – 320 с.
6. Емельянова О.Я. Формирование профессиональной идентичности с целью адаптации работника к деятельности по специальности / О. Я. Емельянова // Вестник ВГУ. – 2005. – № 2. – С. 153 -156.
7. Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е.П. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 4. – С. 69-78.
8. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 96-112.
9. Професійна діагностика / Упорядник Т. Гончаренко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 120 с.
10. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
11. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / под ред. А.А. Реана. – М.: АСТ, 2010. – 651 с.
12. Тавровецька Н.І. Різні підходи до дослідження складових Я-образу особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 10. – С. 74-79.
13. Шнейдер Л.Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М.: Изд-во МПСИ, 2007. – 128 с.